

Zametki arhitekturne teorije

Eva Gusel

Povzetek

V pričujoči seminarski nalogi je raziskano obdobje med obema vojnama oz. natančneje obdobje v začetku 30. let, ko je v Sloveniji kot edina vidna revija izhajala Arhitektura. Koncentrira se predvsem na lociranje začetkov arhitekturne teorije in kritike, definiranje njenih pojmov in ključnih konceptov ter vprašanj in povezavo s tujimi teoretskimi vplivi tistega časa. Preprosto povedano, ukvarja se z vprašanjem, kako se je na področju teorije in kritike v Sloveniji vse skupaj sploh začelo, pri čemer postavlja zametke arhitekturne teorije na Slovenskem v obdobje 30. let., kar nasprotuje vse plošnemu prepričanju, ki kot uradni začetek pojmuje obdobje modernizma po II. sv. vojni. Raziskuje kakšno, če sploh, prodorno moč v našem prostoru je teorija imela in ali v tistem času že sploh lahko govorimo o sistematično zastavljeni teoriji. V nadaljevanju bom podrobneje pojasnila vse vzgibe, zaradi katerih se mi zdi raziskovanje tega obdobja in te revije relevantno tako po sebi, kot za namene boljšega in obširnejšega razumevanja zgodovine arhitekturne teorije in kritike v Sloveniji.

Zametki arhitekturne teorije

Eva Gusel

Uvod

Arhitektura je prva revija, ki je redno izhajala v našem prostoru (med leti 1931 in 1934) in bila organizirana s točno določenim ciljem, tj. razvijati pisano besedo o arhitekturi, ki se je gradila v začetku 30. let 20. stoletja v Sloveniji, Srbiji in na Hrvaškem. Naloga bo njen dejanski status prve slovenske arhitekturne revije, ki razvija poleg deskripcije aktualnih projektov tudi resno teorijo in kritiko, sicer še postavljala pod vprašaj, saj so nekateri članki izrazito demagoški in vsebujejo le zametke kritične misli, ki pa je ne razvijejo do mere, kakršno bi morda od pojma teorija in kritika zahtevali danes. Vseeno gre nedvomno vsaj za prve zametke tega, kar je botrovalo kasnejšim arhitekturnim revijam, ki vključujejo tudi teorijo, kot so AB, Arhitekt, Sinteza... Seminarska naloga se sprašuje, če v tem obdobju že lahko govorimo o vzpostavitvi sistematiziranega konceptualnega teoretskega aparata, ki ga poskuša nato ponazoriti in rekonstruirati s pomočjo člankov iz revije Arhitektura.

Drugo dejstvo, ki je vredno upoštevanja za raziskovanje zadanega cilja seminarske naloge, sta grajena in pisana beseda arhitekture širšega konteksta časa, v katerem izhaja, saj nobene teorije ni mogoče izolirati od časa, v katerem se producira in ker so vplivi sovisni. Takrat je slovensko arhitekturno sceno definiral Jože Plečnik, še bolj kot njegovi projekti pa se v reviji pojavljajo projekti Spinčiča, Faturja, Mesarja, Šubica in drugih. V našem grajenem prostoru so takrat posledično veljali imperativi, ki so izhajali predvsem iz njihovih nazorov. Na drugi strani v tujini v istočasno cveti avantgarda modernizma, ki se definira preko Le Corbusierja, Miesa, Wrighta in Bauhauusa. Gre za popolnoma drugačni arhitekturi, pri čemer kot običajno velja, da Slovenija za svetom zaostaja slabih 50 let. Revija Arhitektura projekte iz tujine pozna in jih v nekaterih člankih omenja, sama pa se poskuša pozicionirati nekam vmes; na čase je misel zelo avantgardna, a večinoma teži vedno bolj proti slovenski arhitekturni sceni.

Slovenska »teorija« teh let je soočena z na enim strani Modern Movementom in na drugi zatohlo slovensko meščansko arhitekturo (modernistično le na zunaj), pri čemer edina pri nas skuša opredeliti in imenovati vzgibe, po katerih naj bi arhitektura delala in smotre, katerim naj bi sledila. Arhitekturo torej prva skuša opredeliti onstran »stila« - mednarodnega ali slovenskega, čeprav to seveda počne znotraj svojega časa in konteksta. Teksti revije želijo konstruirati neko idealno podobo arhitekture, ki jo v takratnem času v tem prostoru prepoznajo kot ideal in ki v praksi ni bil dosledno izpeljan, če sploh. Nastane torej nekakšen prepad med pisanim in dejanskim.

Zgoraj definirani dejstva sta le dva od številnih dejavnikov, ki sta vplivala na izražanje, stil in tematiko revije. Preprosto povedano, da je revija takšna, kot je in da je »teorija« takšna, kot je. Glavna naloga, ki si jo seminarska naloga zadaja, je torej disekcija pisane besede revije Arhitektura z namenom lociranja in definiranja zametkov arhitekturne teorije in kritike tega obdobja. Zaenkrat lahko trdimo le, da je bilo tisto obdobje v mišljenju drzno in mestoma velikopotezno, a je v praksi naletelo na gluha ušesa.

Začetki teorije in kritike ali teorija in kritika začetkov?

V Sloveniji se o specifikah določenih obdobj arhitekture pred jugoslovanskim modernizmom praktično ne govori. Govori se le še o Plečniku, ki je itak tako mitologiziran in izvenčasoven, da se ga ne umešča nikamor, razen v bitje njegovega lastnega genija. Tudi vse začetke kritične misli in sistematizirane teorije se postavlja v čas po Drugi svetovni vojni, predvsem v povezavi z Edvardom Ravnikarjem, ki je,

Zametki arhitekturne teorije

Eva Gusel

skoraj toliko mitologiziran kot Plečnik, prvi pravi arhitekt-intelektualec pri nas. Tak arhitek ne samo ustvarja primere arhitekture; preden jih ustvarja, o tem, kaj bo naredil, predvsem veliko razmišlja – teoretizira. Poleg grajene arhitekture nasploh veliko piše in objavlja v revijah, lastnih zvezkih, inspirira svoje učence, da mislijo... Gledano nazaj lahko z gotovostjo trdimo, da to obdobje vsekakor je imelo močno razvito teorijo in kritiko, kar se kaže ne kaže le v konsistenci pojmovno-konceptualnega aparata tistega časa in poudarjanju pomembnosti teorije kot nujne polovice prakticiranja arhitekture. Kaže se konec koncev tudi v predmetnikih, ki so takrat dajali večji poudarek ne samo na arhitekturno-teoretske predmete, pač pa družboslovne predmete na sploh. Vseeno pa ni tako očitno, zakaj naj bi se teorija pri nas začela šele takrat – vsaj v kolikor nas obširna in splošno znana produkcija teoretskih tekstov takratnega časa ne zaslepi. Začelo se je namreč že prej, pred Drugo svetovno vojno, vendar na mnogo manj očitni ravni, z bolj anonimnimi akterji, ki so se zvrstili predvsem okrog revije Arhitektura. Predvsem zaradi navidezne obskurnosti se to obdobje sploh ne zdi pomembno in interesantno. V nadaljevanju bom najprej skušala rekonstruirati pojmovno-konceptualni aparat teorije v 30. letih, ugotovila, ali gre za sistematično razvijanje teorije pri nas ali le za občasen »detour« od sicer pretežno deskriptivnih (neteoretičnih) tekstov in kakšno, če sploh, prodorno moč je vse skupaj imelo.

Pojmovno-konceptualni aparat

Nujni pogoji, potrebni za pojmovanje nekega teksta kot teoretskega, so: prvič, da tekst okrog sebe razvije koncepte, ki omogočajo misliti neko disciplino kot avtonomno disciplino svojih objektov, pogojev, problemov in odgovorov. Drugič, da razvije pojmovno mrežo, ki omogoči pojasnjevanje teh konceptov in idej, ki jih stroka kot avtonomna disciplina sama pripozna za relevantno. Brez teh lastnosti o Teoriji ne moremo govoriti. V nadaljevanju bom za imenovanje teh lastnosti teksta uporabljala besedno zvezo pojmovno-konceptualni aparat. Če ga želimo razpoznati, se je potrebno tekstov lotiti na način, ki je morda še najbolj podoben arheološkemu. Ta način tekstu ničesar ne dodaja ali odvzema, tudi čimmanj interpretira, saj ga mora najprej toliko razčleniti, da ugotovi, za kaj mu sploh gre. Kopati je treba pod posamezne ideje in odstavke, da bi prišli do strukture (ali njene odsotnosti), ki jim je skupna in jih poveže v enovito celoto. Poglejmo si, do česa pridemo, če začnemo z disekcijo tekstov v Arhitekturi:

»Mesečna revija Arhitektura je nastala na podlagi dolgotrajnega pripravljalnega dela borbenih arhitektov iz Beograda, Zagreba in Ljubljane. Revija ima namen združiti sodobne arhitekture Jugoslavije in usmeriti njih delo k enostnemu cilju in v primeru, da danes kdo še s skepsjo opazuje ustvarjajoče delo ter se plašen zateka k udejstvovanju preteklih stoletij, se bo po kratki dobi smotrnega dela in po povezovanju razvoja jugoslovanske arhitekture uvrstili med vnete borbe za njen napredek.

Revija ima dalje namen stvoriti ozko vez med obrtniki, proizvajalci stavbnih gradiv ter arhitekti-projektanti, da pridejo v sodobnem stavbnem udejstvovanju poleg kvalitetnega do polnega izraza vse ostale pridobitvene tehnike moderne tehnike. Ako bode stvorjena izrazita enota med industrijo, obrtjo in duševno silo arhitekta, si bodo mogli stavbni gospodarji s sorazmerno majhnimi sredstvi pridobiti estetično učinkovite, prečutene in v zunanjsčini in notranjsčini detajlno predelane gradnje.

Končni in glavni cilj pa je v reviji Arhitektura, kakor tudi vsem, ki streme po napredku in razmahu arhitekture v Jugoslaviji, tesna združitev vseh razpoložljivih duševnih in gmotnih sredstev v nedeljivo enoto, ki edina more ustvariti predpogoje za nastoj velike

Zametki arhitekturne teorije

Eva Gusel

sodobne stavbarske kulture pri nas.«⁸¹

Že v Uvodni besedi Jožeta Mesarja prve številke Arhitekture je moč izluščiti nekaj ključnih besed, na katerih bo gradila naracija revije. Beremo lahko, da morajo priti v sodobnem stavbarstvu, kot takrat večinoma imenujejo arhitekturo, do izraza sodobne gradbene tehnike, vendar ne kot cilj na sebi, pač pa kot umerjeno ravnovesje med sodobno industrijo, obrtjo in »duševno silo« arhitekta. Revija se zavezuje, da bo vse te vidike povezovala in razlagala, to je njen končni cilj, pove v nadaljevanju. Še več, ne samo, da bo vse te vidike, za katere bi se morala zavzemati arhitektura kot disciplina, združila na enem mestu, poskušala bo tesno združiti vsa »razpoložljiva duševna in gmotna sredstva« v nedeljivo enoto, ki zmore edina ustvariti predpogoje za nastoj velike sodobne stavbarske kulture pri nas. Zdi se, kot da revija napoveduje prihajajočo revolucijo, ki jo bo sprožila kar sama in ki bo definirala arhitekturo kot disciplino na naših tleh. To poudarja tudi beseda za »nastoj« (sodobnega stavbarstva pri nas), ki govori o nečem v prihodnosti, česar še ni, kar je treba šele zgraditi; v Arhitekturi pač z besedami:

»Ni pisan ta članek z ozirom na naše rzmere, ker smo zaenkrat le še opazovalci mogočnega razvoja. A če hočemo postati nekoč vredni člani in sodelujoču faktorji v razvoju, potem moramo ubrati naslednjo pot: z iskanjem današnjih, dosegljivih lepot pomagati izrazu današnje dobe do uspeha in s tem obenem dokumentirati naš obstoj. Prvo bodi naša sveta dolžnost, drugo naša pravica, zakaj na jasnem si moramo biti, da poraja pravega sodobnega arhitekta edinole naloga sedanjih dni.«⁸²

Če se je do sedaj stavbarstvo ukvarjalo pretežno samo z načrtovanjem stavb, drugim obrtnikom pa je bilo prepuščeno ostalo, s stavbo kot celoto pa se razen pri projektih državnega pomena ali bogatih naročnikih ni ukvarjalo, hoče revija pomembnost celovitega načrtovanja – arhitekturo, ne več stavbarstvo prejšnjih dob, postaviti v središče. To je še enkrat poudarjeno v članku Nova pota v sodobni arhitekturi:

»Naravno, da doživlja po vsem tem skrajna racionalnost svoj polom in revizija v tem smislu je le logična posledica razvoja. Na jasnem si moramo namreč biti, da prejšnje naziranje ni v skladu s premikanjem in gibanjem. Za posledico bi imelo človeka, ki preživlja doma svoje življenje sede, ki gibanje, torej svoje življenje v tem smislu reducira na ničlo. To dejstvo nam ustvarja nov pojem talnega načrtovanja in prepričanje, da je mnenje najkrajše poti napačno. Prhajamo s tem do tajnosti vseh popolnih prostorov, v katerih prebiva človek, do neke relacije med prostorom in duševnim človekom – do prave sodobne arhitekture.

Ta nova pot je dinamika.

V prostoru samem bo razgibanost, ker jo zahteva notranji nagon duševnosti in udeleževanje človeka. S to razgibanostjo pa gre vzporedno ritem. Življenje samo je namreč gibanje. Prav to je pa podlaga in jamstvo, da se bo dinamika razširila na vse prostore, na stanovanje in stavbo, v prostorno gibanje. Sproščen bo duh arhitekta, pa tudi duh stanovalca, zakaj človekova okolica se bo spreminjala in z njo ves položaj. Spreminjale se bodo proporcije, mere svetlobe in temino. Sobe bodo lahko svetle ali temne, prostorne, tesne, mrzle, gorke, zaprte, odprte itd. Spreminjalo se bo stanovanje, spreminjal se bo talni načrt. Okosteneli način zidave bo izpodrinjen, vse bo lahko, gibljivo, nadomestljivo. Vsa tehnika bo pomagala človeku pri zgradbi novega doma in steklo, kovina in les niso več v sodobnem stavbarstvu nikaka utopija. V takih stavbah človek ne bo voč ločen od narave. Sam kot osebnost bo prišel prvič povsem do izraza. Vse potrebe svojega življenja bo kril s spremembami, kar je najzanimivejše, tudi vse potrebe v pomladi, poletju, jeseni in zimi. V svojem domu bo človek — režiser. Vsem materialnim dobrinam se bodo torej pridružile še vse duševne dobrine in zahteve in

⁸¹ J. Mesar, »Uvodna beseda«, Arhitektura (št. 1, 1931), str. 1.

⁸² J. Omahen, »Nova pota v sodobni arhitekturi«, Arhitektura (št. 1, 1931), str. 6.

Zametki arhitekturne teorije

Eva Gusel

iz stanovanjskega stroja bomo zajadrali v povsem novo nalogo, ki odpira arhitektu In človeštvu prelepe perspektive.«⁸³

Iz odlomka je razvidno, da Omahen (avtor članka) obsoja enostransko gledanje na smoter arhitekture, ki ga je na čase sploh v zgodnjih letih zavzel Modern Movement, tj. skrajna racionalizacija in težnja k stavbi-stroju (na drugih mestih uporablja to besedno zvezo in omeni Le Corbusierja). Obsojanje izvira iz koncepcije človeka, ki je po Omahnu v diametralnem nasprotju kot koncepcija subjekta, primerne za življenje v stavbi-stroju. Omahen poudarja, da je človekova konstitutivna lastnost in prav ta, ki ga postavi v relacijo s prostorom, gibanje oz. dinamika. Skrajna racionalizacija pa v končni fazi pomeni izničenje vseh funkcij, ki so povezane z gibanjem, saj teži k skrajni racionalizaciji vseh dejanj v nekem prostoru. To je po Omahnu zanikanje subjekta v njegovem bistvu, saj mora biti prostor narejen za gibanje, za sekvenčno doživljanje, za razgibanost. Podobno se opredeli Fatur v spodnjem zapisu:

»Množinske stavbe, grajene na principu stroja, vzbujajo v individualno misečem opazovalcu občutek estetskega neugodja, kr v stavbah ne obstaja likovna vez med uporabnim in lepim. Ako spojitev uporabnosti z estetskim občutjem učinkuje blagodejno na psiho posameznika, ni to prevladovanje materialnega pojmovanja, temveč le učinek ugodnega oblikovanja v mejah uporabnosti.«⁸⁴

Enovitost in celovitost pristopa in snovanja arhitekture poudarja Fatur poudarja v članku Učinek in napredek, kjer se sicer za razliko od zgornjih zapisov dotakne ne enovitosti in skladnosti med subjektom in arhitekturo, pač pa med deli arhitekture. Drugače povedano, zavzema se za koncepcijo stavbe kot neke arhitekturne totalitete, kjer se vsi deli podrejajo začetni ideji, saj pravi, da: »ni več razlike v oblikovanju celote ali detajla. Vrata in okno, stena, tla in strop ter ves nameščaj tvorijo v svoji naravni, oblikovani snovi elemente, katerih skupnost nam poda enoten vtis prostora, stanovanja, stavbe.« Točno tako razmišlja obdobje modernizma po II. sv. vojni, članek pa dokazuje, da se zametki celovitega pristopa k oblikovanju arhitekture (ki se v reviji pojavljajo večkrat), ki jo vodi koncept, ki v celoto smiselno poveže vse dele, pojavi že veliko prej od nastanka prvih modernističnih stavb pri nas.

»Razporedba prostorov v stavbi ter njih oprema in dodatki še ne tvori sodobnikovega stanovanja. Celotno stanovanje mora biti samostojno telo z vso funkcionalno notranjo silo in vsemi komponentami estetike, higijene in udobnosti, ki izžarevajo neovirano učinek spoznanja na posestnika. V splošnem je činjenica vsega estetičnega podajanja vedno enostavna predstava stvaritelja vseh po praktični uporabi zadanih elementov in njih enovito in jasno oblikovanje v odgovarjajočem gradivu. S tega vidika ni več razlike v oblikovanju celote ali detajla. Vrata in okno, stena, tla in strop ter ves nameščaj tvorijo v svoji naravni, oblikovani snovi elemente, katerih skupnost nam poda enoten vtis prostora, stanovanja, stavbe. Vprašanje samožitnega oblikovanja detajla je nebitveno, kakor je nebitvena za celotno stavbo uporaba kakršnekoli strehe. Pogrešek je le v tem, da se kak detajl splošno razširi in nelogično uporablja. Trezen poudarek —ugodna rešitev naloge — najhitrejša pot k zelenemu cilju. Volja h gradnji, polni življenja, je prav za prav tradicija gradnje. Kar občudujemo na stavbah preteklih dob, je vedno napredek hotenja v dobi nastanka dobrine, korak v občutje nove lepote, ki je bila vedno iskana in otipana v temi in končno tudi najdena. Občutja lepote ni našla široka masa stvariteljskih sodobnikov, temveč šele kasnejši rodovi, ki so uvideli notranjo logiko nove lepote ter so jo občudovali.«⁸⁵

»Stanovanje ne sme in ne more biti dovršeno — popolno. Človek ni nikoli fizično in duševno popoln — dokončan. V svojem razvoju ne ostane na mrtvi točki krivulje razvoja. In ako je človek v neprestanem gibanju in razvoju, če stare potrebe minevajo in nastopajo nove, če se v splošnem vsa človeka obdajajoča narava spreminja, naj bo to,

⁸³ Omahen, »Nova pota v sodobni arhitekturi«, nav. d., str. 6.

⁸⁴ D. Fatur, »Estetika v stavbarstvu«, Arhitektura (št. 8, 1932), str. 224.

⁸⁵ D. Fatur, »Učinek in napredek«, Arhitektura (št. 9/10, 1932), str. 234.

Zametki arhitekturne teorije

Eva Gusel

kar človeka neprostanto obdaja — to je oprema stanovanja ali stanovanje v splošnem, v večne čase urejeno? Nepravilno je predpisovati, kje in kako naj stoje posamezni deli stanovanjske opreme — ljudem vse urediti od spočetka do pogreba — temveč je povsem pravilno, da ljudje predstavljajo svoje ali tuje pohištvo po ljubi volji in vsakočasni potrebi. Odobravanja vredno je početje stanovalca- najemnika, da svoje stare slike, dobitke tombol, spomine raznih družabnih prireditev in drugo vsakojako ropotijo, ki mu je ljuba in mila ter vsevprek zaprašena, navleče v novo stanovanje, ki je zidano za vsakogar in nikogar, ki je samo podaljšana cesta kot pot med stojnicami vaškega sejma. V stanovanje donošena drobnarija je lahko okusna ali neokusna, za ljudi je vsak tak predmet del čustvenega života in zaupne intimnosti, ter je naloga arhitekta, da pomaga stanovalcu z nasvetom, kako urediti dano predmete človeško in ne umetniško nečloveško.«⁸⁶

Dragutin Fatur v drugem članku, tj. Stanovalec – stanovanje v uvodu postavi tezo, ki poveže človeka kot subjekta in idealno stanovanje kot stanovanje, narejeno z ozirom na tega subjekta. To interpretira nekoliko nerodno, v smislu nepopolnosti človeka in posledičnega imperativa, naj tudi stanovanje ne bo nikoli totalno dovršeno. Očitno je, da tudi on isto kot Omahen v središče subjekta kot subjekta postavi gibanje, razvoj, spremembo. Stanovanje mora tako omogočati in podpirati to spremembo, ne sme biti rigidno in togo, preveč fiksno zasnovano. V nadaljevanju se članek ne ukvarja več z definiranjem subjekta v filozofskem smislu ali discipline arhitekture, pač pa se zateče k podajanju praktičnih nasvetov, kako doseči potrebno spremenljivost stanovanja, ki jo napove v uvodu.

Na drugi strani je poleg zgoraj omenjenih konceptov močno prisotna politična obarvanost nekaterih tekstov; celo taka, da bi jo prej pripisali socializmu po vojni. Revija ne gradi le pojmov arhitekture, ki šele prihaja, pač pa pripravlja teren za družbo, ki jo je še treba izgraditi. Rahlo je irnoično, da k novi socialno pravičnejši ureditvi poziva ob člankih, ki govorijo predvsem o interierjih bogatih oz. buržoazije«, po drugi pa so avtorji revolucionarnih gesel prepričani, da bi to moral biti standard vseh razredov in je zato logično, kaj vzeti z zgled:

»Dokument njih časa, to je bila oprema, jasno priča, kakšno je moralo biti njih življenje. Pomisliti moramo, da je nekdam delalo 75 odstotkov ljudi za ostalih 25 odstotkov, ki so prebivati v razkošnih stanovanjih z bahaško opremo. V naši dobi, ko se družbeni red od dne do dne bolj izravnava, ko gremo v premi črti preko razlikovanja stanu in poklica, je tak okvir gotovo pogrešen. Poglejmo, kako smo dandanašnji oblečeni: obleka delavca jo oblikovno povsem enaka oni ministra. Zakaj naj torej delamo razliko pri reševanju stanovanjskega problema? Dasi so zahteve ročnega delavca proti zahtevam intelektualca drugačne, so v bistvenih vprašanjih vendar tako podobne, da nikakor ne naletimo na večje razlike. Ako si pa denaren človek želi luksuza in ekstravaganc — nič lažjega od tega. Namesto da je njogova oprema preprosta, enostavna, naj si jo napravi iz dragocenega materiala, naj si jo pač pozlati.«⁸⁷

»Med tako zvanim meščanskim stanovanjem in stanovanjem delavca no smemo delati nobene razlike, to pa niti z denarnega, niti s socialnega vidika. V hipu, ko si zastavimo vprašanje za rešitev stanovanjskega problema, kakšno naj bo in kako bodi opremljeno naše stanovanje, naš dom za počitek, za razvedrilo, za družinsko življenje, za shranjevanje naših za življenje potrebnih predmetov, naše lastnine, nam zveni nasproti vedno en in isti odgovor: človek, ljudje hočejo tako stanovanje, da ustreza najširšemu pomenu besede dom.«⁸⁸

Ali Faturjev očiten marksizem v članku Najemno stanovanje:

»Rešitev problema ugodnega domovanja je borba za napredek, borba neukrotljive tvorne sile z lenobno psiho tradicije in profaniranega konservatizma. V dobi popolne

⁸⁶ D. Fatur, »Stanovalec-stanovanje«, Arhitektura (št. 7, 1932), str. 203.

⁸⁷ J. Mesar, I. Spinčič, »Stanovanje«, Arhitektura (pt. 3, 1931), str. 86.

⁸⁸ Prav tam, str. 92.

Zametki arhitekturne teorije

Eva Gusel

proletarizacije vseh stanov si nomadski najemnik ali podnajemnik stanovanja ne more vsakega četrta leta omisliti novega pohištva in ostale stanovanjske opreme, da zadosti takozvani kaprici arhitekta. Zabavljanje nad nepravilno zasnovo stanovanja in nezmožnostjo arhitekta je prikladnejše, ker misel, da stanovanje ni bilo ustvarjeno za počitek nomada, je odurna in žaljiva za najemnika, ki profanira stanovališče v podaljšano cesto.

Moda je vseskozi progresivna, obvlada vsa polja obrti, industrijo in okusa, le v obravnavanju sodobnega stavbarstva je do skrajnosti konservativna. Izraz malega meščana, ki je plod francoske revolucije in devetnajstega stoletja, ne more prikriti maska izraza socialne dobe. Odpoved egoistično-materialni nasladi v prid trdemu delu splošnosti in podrejanju egoističnih nagnjenj v dobro celoti so prevelike žrtve za eno samo generacijo. Stopnjevana socialna borba ustvarja novo psiho, ki se zadovoljuje z dobrinami dela ter potrebuje v domovanju le najnujnejšo opremo, ki je vezana in nepremakljiva v prostoru ter je v skladu z okolico. Eden kakor vsi, vse v harmonični celoti, vnaprej zasnovani in točno izvajani, brez napačnega egoizma in hlastanja po zlatu. Arhitekt in stanovalec — to je borba, ki obeta prerojenje in podvig stanovanjske kulture.⁸⁹

Ali bi po vsem vidnem lahko govorili o pojmovno-konceptualnem aparatu? Vsekakor je moč nemudoma izolirati vodilne ideje, ki so skupne vsem tekstom, čeprav se ne pojavljajo vse v vseh in pri vseh avtorjih. Se pa pojavljajo toliko pogosto, da bi lahko govorili o nekakšnem etosu mišljenja tistega časa, ki okrog sebe razvija točno določene koncepte, ki jih pripozna za relevantne za disciplino arhitekture. Naj izpostavim ključne: prva in zagotovo najpomembnejši je sploh pojmovanje discipline arhitekture kot *avtonomne dejavnosti*, ki je celovita in samozadostna. To je toliko bolj pomembno, če pomislimo, da se takrat o tem šele začenja misliti. O arhitekturi se skoraj nikoli ne govori kot o umetnosti gradnje ali umetnosti stavbarstva (se pa jo arhaično včasih imenuje *stavbarstvo*), kar jasno kaže na to, da jo avtorji obravnavajo drugače kot umetnost. Arhitektura na zadane probleme odgovarja s povsem lastnimi orodji in postopki, pri čemer se seveda lahko zateka po znanje k drugim strokam (gradbeništvo, obrtništvo, filozofija ipd.), vendar to počne vedno z namenom podpirati lastne premise in koncepte; druge stroke niso nikoli same sebi namen, ampak arhitektura njihovo znanje inkorporira v lastno mišljenje le, če ga pripozna kot relevantnega. S tem avtorji že mislijo arhitekturo kot disciplino, katere naloga ni enoznačna, pač pa kompleksna in multidimenzionalna, ker posega po znanjih drugih strok, da bi to mišljenje spet privedla nazaj k sebi in ga arhitekturno artikulirala. Druga, ki je s prvo neposredno povezana, je koncepcija arhitekture kot neke *celovite dejavnosti*, ki artikulira ne samo prostor, pač pa širše gledano uprostori nekega subjekta. Arhitektura za svoj pogoj nima le časa in kraja, kar ji avtorji brez zadržkov priznavajo in k temu aktivno pozivajo, pač pa tudi človeka. Ta ima celo definiran svoj ontološki status kot »gibanje« in prav to gibanje je eden izmed ključnih pogojev nastanka arhitekture; kako, avtorji ne povedo, saj premislek o tem prepuščajo novemu snovanju v vsakokratnih danih pogojih, ki rabi vsakokratne nove odgovore. Nenazadnje, in to bi bila tretja točka razprave, je arhitektura *družbeno pogojena* (družba pa je spet nazaj pogojena s časom in krajem), pogojena je z aspiracijami neke družbe in njenim političnim dogajanjem. Konkretno za tisti čas to pomeni, da deluje v času, razpetem med temelji vse hitreje razkrajajoče se tradicionalne buržoazije in idejami marksizma, ki se vedno bolj neustavljivo širijo. Avtorji vehementno pozivajo k ozavestitvi, za koga in kako bi morali graditi in predvsem, da je prostor vedno že odsev relacij moči, prav iz tega razloga pa potencialno tudi prostor kataklizme politične hegemonije.

Teksti se v 30. letih prejšnjega stoletja vsekakor organizirajo okrog določenih pojmov in konceptov, preko katerih definirajo strukture arhitekture kot avtonomne discipline in jo diferencirajo od ostalih, ki so se poprej z njo mešale (predvsem gradbeništvo in

⁸⁹ D. Fatur, »Najemno stanovanje«, Arhitektura (št. 7, 1932), str. 178.

Zametki arhitekturne teorije

Eva Gusel

obrnitstvo). Jasno zavzamejo pozicijo, kaj so njeni pogoji možnosti oz. kaj so inherentni pogoji, s katerimi se mora soočiti in jih arhitekturno artikulirati, kot tudi kaj bi morali biti njeni cilji - predvsem glede politične orientacije, ki je izrazito naklonjena socializmu. Avtorji so sami s sabo in medseboj konsistentni in se ne izpodbijajo v smislu, da nekdo najprej trdi eno, nato pa že v naslednji številki nekaj popolnoma drugega. Cela revija sestoji iz skrbno zbranih avtorjev in člankov podobnega mišljenja, ravno z namenom, da bi gradila na specifičnem dožemanju arhitekture in ne kar na katerem koli dožemanju pač. Kljub temu da sama revija ni teoretska in se to niti ne trudi biti (še vedno je namreč večina člankov deskriptivnih), za zgoraj omenjene članke po mojem mnenju lahko trdimo, da to so, saj ustrezajo na začetku postavljeni tezi o nujni karakteristiki nekega teksta, da ga lahko imamo za teoretskega. Da je to obdobje prvo začelo razvijati arhitekturno teorijo in kritiko na Slovenskem, vidimo tudi po količini člankov nekaterih tujih avtorjev in člankih, ki predstavljajo arhitekturo drugih držav, ki naj si jo naša jemlje za zgled. Vsako še tako majhno torišče teoretskih idej sebe utrjuje na način, da si ustvarja čim širšo pojmovno mrežo, pri čemer so ključne reference iz tujine. Le nekaj najzanimivejših med njimi bi bilo od skoraj na desetih straneh opisane arhitekture Švedke (takrat aktualen Asplund), Japonske, do prevodov tekstov tujih avtorjev o načelih Modern Movementa in številkih, ki so v celoti posvečeni obravnavi neke teoretske teme, npr. »Moderni urbanizem«.

Normala ali zgolj detour?

Če lahko zdaj že z gotovostjo trdimo, da zgoraj predstavljeni teksti vsekakor so zametki teorije, je ključno naslednje vprašanje: ali se jo je takrat prakticiralo sistematično in usmerjeno ali pa gre za izolirane primere med večino neteoretskih tekstov? Ne glede na pestrost in obširnost obravnavanih tem, predstavljenih prej, o sistematiziranem in usmerjenem razvijanju ne moremo govoriti. Novejše številke Arhitekture so v celoti teoretske, posvečene enemu problemu, npr. modernemu mestu, vendar so ti teksti večinoma pisani v hrvaščini (to pomeni, da so avtorji Hrvati), razen primerov iz revije Arhitektura pa nekih teoretskih knjig ali zbirk sploh ni. Avtorji nimajo nobenih pretenzij, da bi to razvijali naprej, organizirani v neko obliko skupine istomislečih, prej delujejo kot posamezniki, ki mislijo isto. Sebe tudi nikjer in nikoli ne imenujejo za teoretike, niti ne za zgodovinarje ali najbolj široko rečeno, za pisce. Svoje aktivnost ne reflektirajo na tak način, večinoma so najprej projektanti, ki tudi pišejo. V formalnem smislu, če bi gledali zgolj te parametre (vendar smo si na začetku postavili druge preko nujnosti pojmovno-konceptualnega aparata), o zametkih teorije tukaj sploh ne bi mogli govoriti, v kolikor nihče od vpletenih ne *izjavi*, da se gre tukaj za teorijo in da je to to, s čimer se ukvarjajo, za kar jim gre. V nasprotju s formalizacijo pa svet deluje tako, da se lahko izjavlja tudi za nazaj. Retroaktivno lahko v nekem obdobju prepoznamo zametke nečesa, česar to obdobje samo ni bilo sposobno izjaviti, torej definirati, narediti vidno in s tem tudi neposredno, v jeziku resnično. Čeprav so teoretski teksti obrobni pojav in ne predstavljajo večinske produkcije tistega časa, vsebujejo elemente, preko katerih smo danes za nazaj zmožni v njih prepoznati neke kvalitete, ki jih oni sami takrat še niso bili.

Prodorna moč

Zgoraj navedeni razlogi so razlog, da posebne prodorne moči teorija v tistem času ni imela. Kot prvo se sami avtorji niso predstavljali niti kot pisci, kaj šele kot teoretiki, niti ni bila odločitev razvijati teorijo zavestna oz. do odločitve za teorijo v pravem pomenu

Zametki arhitekturne teorije

Eva Gusel

sploh ni prišlo. Šele retroaktivno lahko tekste teh obdobj fiksimamo kot začetke teorije in kritike pri nas ali drugače povedano – zametke, kot smo dokazali zgoraj. Avtorji večjih pretenzij od tega, da pač napišejo svoje mnenje o neki temi, ki se jim zdi aktualna in tekst objavijo v takrat edini reviji pri nas, sploh niso imeli. Niso želeli zavestno postavljati teorij in konceptov, niso želeli »ontologizirati« arhitekture. Prav tako se niso aktivno angažirali v nobenih razpravah (tisti čas jih na kolektivnem nivoju niti ni bilo) izven okvira revije, kaj šele, da bi kdo s svojim pisanjem aktivno kontriral kateremu arhitektu. Niso se torej pojavljali sistematizirano in organizirano in zato izpadli iz sistema (kot teoretiki). Imeli pa so željo, da ko pišejo, napišejo nekaj substancialnega, da zares povedo ne samo, kaj se danes v arhitekturi dogaja, ampak predvsem, kaj je arhitektura v svojem bistvu in kaj bi morala biti, kaj so njeni pogoji možnosti, njeni smotri, kdo je njen subjekt in kako deluje v svetu in zaradi tega lahko danes tekste prepoznavamo kot teoretske.

Drugi razlog, ki je verjetno še bolj odločen, je preprosto ta, da je arhitekturna praksa takrat precej zaostajala. V istem obdobju, ko Modern Movement gradi po načelih Le Corbusierja in Miesa van der Rohe, se naša arhitekturna scena duši v zatohlosti »prejšnjih dob«. Pri nas se arhitekturo modernizma sicer pozna, a ker je višji sloj še vedno preveč konservativen, do preboja v tem obdobju ne pride. Modernistična arhitektura se pri nas pojavi šele v drugi polovici stoletja v 60. letih, arhitektura obdobja 30. let pa je nekakšna spodletela mešanica vsega po malem. Bogo Zupančič v svoji knjigi Življenje ljubljanskih hiš in ljudi poudarja, da je bilo to obdobje pri nas predvsem obdobje gradnje vil za višji sloj, kjer finance niso bile problem, problem pa je bila mentaliteta višjega sloja, ki je v mišljenju ostajal rigid in tog.⁹⁰ Modernizem v svojih petih točkah je »pripet« samo na fasadi, ki je že sama nekonsistentna, še bolj pa v primerjavi s tlorisno zasnovano hišo, ki je izrazito tradicionalna. Višji sloj je navzven (na fasadi) želel kazati svojo tako zvano naprednost in sočasnost s svetom, le da je navznoter (v tlorisu) vztrajal pri strogo ločenih sobah s specifičnimi programi. Tloris ni modernistični plan libre, pač pa je sestavljen iz sob, ki so vse zaključene enote. Na fasadi se potem kar naenkrat pojavijo elementi, značilni za Modern Movement v tistem času: hiše so anonimni beli volumni z ravno streho, ponekod s trakom oken (sicer precej slabše izvedenim), prefabriciranimi elementi in kdaj celo s teraso na strehi. Najbolj zanimivo od vsega je dejstvo, da so vsi arhitekti, ki so avtorji zgoraj zavedenih tekstov, sami projektirali prav take hiše, še več, k pisanju so bili povabljeni ravno zaradi tega, ker so projektirali take hiše in bili po njih v našem prostoru najbolj znani. Zakaj so bili v mišljenju tako avantgardni, nato pa v praksi tako prestrašeno reakcionarni, je zaenkrat le spekulacija, ki ima za enega ključnih razlogov zagotovo vsesplošni etos meščanstva višjega sloja. Teksti, objavljeni v reviji Arhitektura dejansko edini definirajo problem, kaj, kako in zakaj graditi. Praksa se ga niti ne loti (sploh ga ne zazna), teksti pa imajo to težavo, da takrat niso »izjavljeni« oz. uveljavljeni kot kakršna koli teorija in se zato v praksi obravnavajo zgolj kot »mnenja« ali privatna »prepričanja« svojih avtorjev, kaj šele, da bi bili kakršen koli manifest. Prav tako ne ponujajo rešitev, niso recepti in zato za prakso direktno neuporabni. Dotikajo se bolj abstraktnih tem problema človeka v odnosu arhitekture, arhitekture kot avtonomne discipline specifične strukture in pojavjanja v svetu, ne pišejo pa manifestov, kako graditi, podobnih Le Corbusierjevimi petimi točkami. Vsi teksti, ki so »uporabni«, so dobri nasveti prijaznih arhitektov, kako moderno urediti dom, to pa tako ali tako ne spada v našo obravnavo zametkov teorije tistega časa. Na koncu teorija in praksa tistega časa izpadeta popolnoma asinhroni.

⁹⁰ Gl. B. Zupančič, Usode ljubljanskih mest in ljudi 1-24 (Ljubljana: KUD Polis, 2008), str. 23.

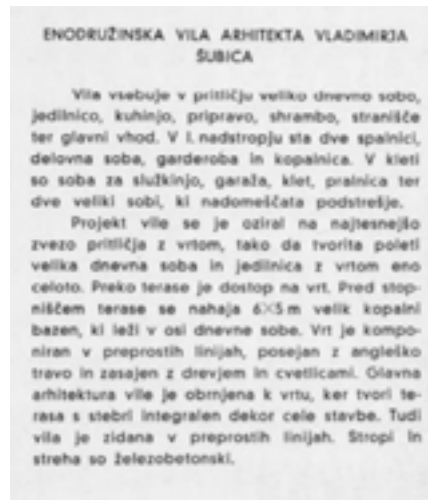
Zametki arhitekturne teorije

Eva Gusel

Primeri grajene arhitekture tistega časa

1

2

3

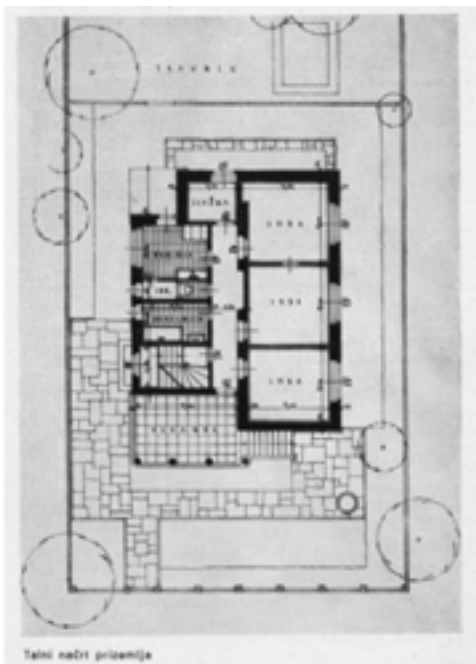
Slika 1, 2, 3:

J. Omahen, »Enodružinska vila arhitekta Vladimirja Šubica«, Arhitektura (št. 1, 1931), str. 10-11.

Zametki arhitekturne teorije

Eva Gusel

Primeri grajene arhitekture tistega časa

4

5

6

Slika 4, 5, 6:

J. Mesar, »Vila A. M. J. V Ljubljani«, Arhitektura (št. 2, 1931), str. 64-65.

Zametki arhitekturne teorije

Eva Gusel

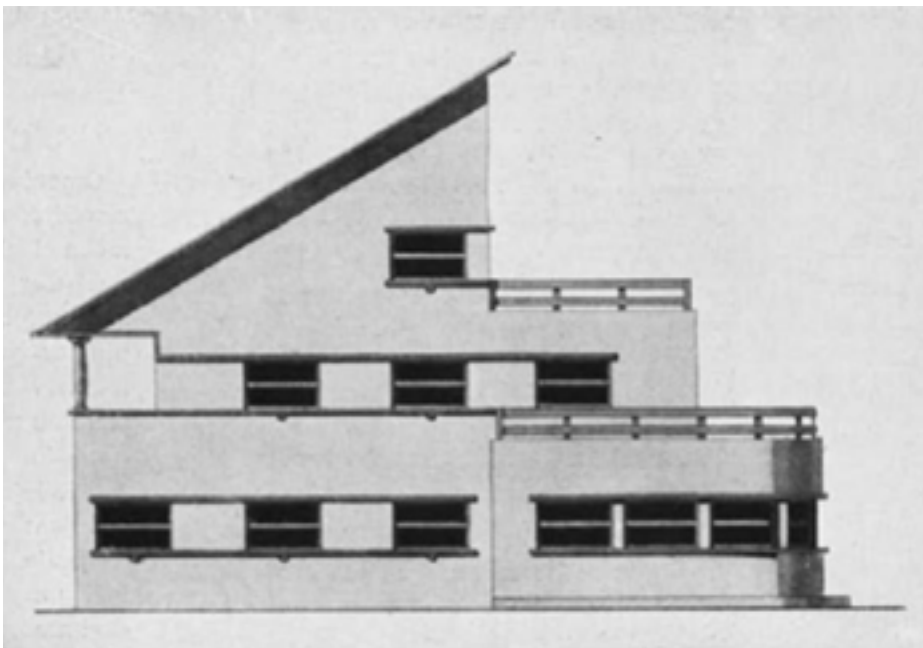
Primeri grajene arhitekture tistega časa

7

8

9

Slika 7, 8, 9:

D. Fatur, »Gostilna pod Šmarno goro«, Arhitektura (št. 2, 1931), str. 56-58.

Zametki arhitekturne teorije

Eva Gusel

Zaključek

Analiza arheološkega pristopa disekcije danih tekstov v reviji Arhitektura je pokazala, da v kolikor za glavni pogoj določimo prisotnost pojmovno-konceptualnega aparata, obravnavana besedila so primeri teoretskih tekstov. Avtorji tekstov arhitekturi prvi pri nas določijo smotre in pogoje možnosti, probleme, na katere odgovarja, njeno vpetost v družbo in politiko in nenazadnje ne le njen objekt, pač pa tudi njen subjekt. S tem jo prvič v našem prostoru fiksirajo kot avtonomno disciplino, s čimer jo jasno ločijo od ostalih. Zaradi tega lahko o 30. letih prejšnjega stoletja govorimo kot o obdobju zametkov arhitekturne teorije in kritike. Težko rečemo, da se je v tem obdobju pri nas uveljavila arhitekturna teorija kot taka, ker je avtorji tekstov ne razvijajo sistematično in organizirano, niti svojega pisanja ne tretirajo kot teoretsko pisanje. Arhitekturna teorija takrat ne postane samostojna disciplina, zato težko govorimo o uradnih začetkih teorije in kritike, se pa v tem času brez dvoma formirajo njeni zametki in prvi primeri teoretskih tekstov pri nas. Zmotno je torej mišljenje, da se teoretsko pisanje pri nas začne šele v drugi polovici 20. stoletja, je pa naloga razloge za tako mišljenje pojasnila. Eden ključnih je poleg neuveljavljanja tekstov kot teorije zatohlost mišljenja tistega časa, ki ostaja izrazito konservativno, kar kažejo tudi grajeni objekti tistega časa, ki so v diametralnem nasprotju z omenjenimi teoretskimi teksti. Vse to je zagotovo vplivalo na postavljanje takih tekstov na obrobje in na njihovo spregledanost znotraj širše obravnave zgodovine teorije pri nas. V modernizmu se ta logika obrne in so vsi glavni protagonisti najprej misleci, ki teoretizirajo in nato v skladu s tem tudi gradijo. Zaradi tega teorija in kritika šele v tem obdobju v našem prostoru postaneta zares relevantni in se dokončno uveljavita kot samostojna, priznana disciplina.

Zametki arhitekturne teorije

Eva Gusel

Literatura

Mesar, Jože, »Uvodna beseda«, v: Arhitektura, št. 1, 1931.

Omahen, Janko, »Nova pota v sodobni arhitekturi«, v: Arhitektura, št. 1, 1931.

Fatur, Dragotin, »Estetika v stavbarstvu«, v: Arhitektura, št. 8, 1932.

Fatur, Dragotin, »Učinek in napredek«, v: Arhitektura, št. 9/10, 1932.

Fatur, Dragotin, »Stanovalec-stanovanje«, v: Arhitektura, št. 7, 1932.

Mesar, Jože, Spinčič, Ivo, »Stanovanje«, v: Arhitektura, št. 3, 1931.

Fatur, Dragotin, »Najemno stanovanje«, v: Arhitektura, št. 7, 1932.

Fatur, Dragotin, Arhitektura (Ljubljana: Konzorcij arhitekture, 1931 – 1934). Zupančič, Bogo, Usode ljubljanskih mest in ljudi 1-24 (Ljubljana: KUD Polis, 2008). Spinčič, Ivo, Mesar, Jože, Stanovanje (Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1931).

Viri slikovnega gradiva

Slika 1, 2, 3: Omahen, Janko, »Enodružinska vila arhitekta Vladimirja Šubica«, v: Arhitektura, št. 1, 1931.

Slika 4, 5, 6: Mesar, Jože, »Vila A. M. J. V Ljubljani«, v: Arhitektura, št. 2, 1931.

Slika 7, 8, 9: Fatur, Dragotin, »Gostilna pod Šmarno goro«, v: Arhitektura, št. 2, 1931